

GENEZA CENTRULUI ISTORIC CLUJEAN ÎN LUMINA PLANIMETRIEI SALE

Clujul medieval a fost relativ mult studiat. Pe baza informațiilor documentare, a unor descoperiri arheologice întâmplătoare și a altor repere s-au clarificat dezvoltarea generală a orașului și unele elemente ale evoluției sale urbanistice¹. Întrucît cercetările întreprinse pînă în prezent nu țin seamă decît în mică măsură de planul centrului istoric, care constituie un document important pentru reconstituirea etapelor dezvoltării², se încearcă în materialul de față completarea informațiilor privind geneza orașului cu rezultatele analizei structurii planimetrice. Conform scopului urmărit nu se reamintesc datele deja cunoscute decît în măsura în care formează repere pentru diferite raționamente. Lipsa, pînă în prezent, a unor materiale arheologice care să sprijine diferite constatări nu se consideră ca un impediment pentru expunerea lor, deoarece observațiile înseși pot constitui jaloane pentru sondaje viitoare.

Cetatea veche

Planimetria centrului istoric permite pentru început identificarea așezărilor medievale timpurii și clarificarea specificului lor. În majoritatea zonelor există parcelări sistematice, cu loturi relativ uniforme, mai lungi în dreptul străzilor principale și mai scurte, de îndesire, de-a lungul ulițelor secundare³ (fig. 1⁴). Se știe că proprietățile de acest gen au apă-

¹ Dintre lucrările noi amintim: T. Morariu, Șt. Pascu, *Evoluția urbanistică a orașului Cluj*, în *Buletin științific. Secția de geologie și geografie*, vol. II/1, 1957, p. 47—73; S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958; Șt. Pascu, V. Marica, *Clujul medieval*, București, 1969; *Istoria Clujului*, red. Șt. Pascu, Cluj, 1974. Dintre lucrările vechi amintim: E. Jakab, *Kolozsvár története*, vol. I—III text și vol. I—II ilustrații, Budapest, 1870—1888; G. Treiber, *Die Anfänge der Stadt Klausenburg*, în *KVSL*, an. L, 1927, p. 69—71; A. Hațieganu, *Dezvoltarea teritorială a orașului Cluj*, Cluj, 1949.

² Pentru toate problemele legate de planurile orașelor — inclusiv măsura păstrării în cadrul lor a situației inițiale și posibilitatea valorificării lor — vezi P. Niedermaier, *Dezvoltarea centrelor istorice ale orașelor medievale din Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, teză de doctorat, București, 1975, p. 7—21, cu bibliografia aferentă.

³ P. Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a unor orașe transilvănene din secolul al XII-lea pînă în secolul al XVI-lea*, în *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, red. C. Göllner, vol. I, București, 1976, p. 119 și 122—123.

⁴ Planul de parcelare, întocmit după planul cărții funciare, redă situația din prima jumătate a sec. XX.

Fig. 1 — Parcelarea centrului istoric clujean.

1 — Piața Muzeului, 2 — str. E. Isac, 3 — str. E. Zola, 4 — str. Poștei, 5 — piața I. I. Caragiale, 6 — str. M. Cachin, 7 — str. Toplița, 8 — str. Petroșani, 9 — str. P. Chinezu, 10 — str. Roosevelt, 11 — str. Agnita, 12 — str. Săvinești, 13 — str. Toplița, 14 — str. M. Corvin, 15 — piața Libertății, 16 — str. P. Groza, 17 — bul. Lenin, 18 — str. 30 Decembrie, 19 — str. Napoca, 20 — str. 6 Martie, 21 — str. Bolyai, 22 — str. Făcliei, 23 — str. Prahova, 24 — str. I. Rațiu, 25 — str. S. Micu, 26 — str. Gh. Doja, 27 — str. Brassai, 28 — str. Șt. O. Iosif, 29 — str. Cotită, 30 — str. Fr. Dávid, 31 — str. Joliot-Curie, 32 — str. Cotului, 33 — str. Tipografiei, 34 — str. Universității, 35 — str. 23 August, 36 — str. M. Kogălniceanu, 37 — str. E. de Martonne, 38 — str. Tomis, 39 — str. D. Kovács, 40 — str. Fortăreței, 42 — str. Potaissa. d1 — biserica catolică Sf. Mihail, d2 — mănăstirea franciscanilor (înaintea a dominicanilor), d3 — biserica reformată (înaintea mănăstire a minoriților), d4 — biserica unitariană, d5 — fostă mănăstire a călugărițelor dominicane (dispărută), d6 — biserica evanghelică, d7 — biserica unitariană, d8 — mănăstirea minoriților, d9 — fosta mănăstire a iezuiților. f1 — f5 — turnuri de fortificație.

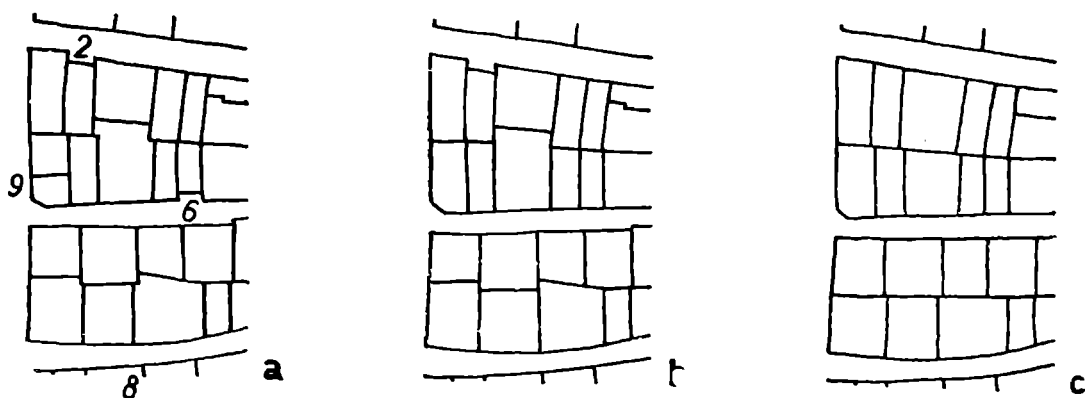

Fig. 2 — Porțiuni din parcelarea Cetății vechi.

a — modul în care s-a păstrat parcelarea (2 — str. E. Isac, 6 — str. M. Cachin, 8 — str. Petroșani, 9 — str. P. Chinezu); b — modul în care s-ar fi executat parcelarea, dacă realizarea fronturilor de sud ale str. E. Isac și M. Cachin ar fi premers amenajării parcelelor din dreptul fronturilor de nord ale str. M. Cachin și Petroșani; c — modul în care s-ar fi putut executa o parcelare organizată.

rut în Transilvania începînd din perioada colonizării oaspeților, răspîndindu-se cu timpul într-o măsură tot mai mare⁵; în consecință ele nu pot aparține așezării timpurii. Parcelări neorganizate, formate de la început din proprietăți cu mărimi diferite și în parte cu o formă aproape pătrată, caracteristice unor asemenea așezări⁶, găsim în interiorul Cetății vechi și, într-o măsură mult mai redusă, în zona cuprinsă între străzile Brassai, Cotită și Tipografiei. Numărul foarte diferit al loturilor vechi din cele două zone (în incintă au existat circa 50, iar în afara ei 10—20) sugerează apariția mai întîi a unor proprietăți în cetate și abia mai tîrziu a altora în fața ei. Cartierul din zona fortificată constituie deci cea mai veche așezare ale cărei urme s-au păstrat în planimetria zonei centrale a orașului. Afirmația își găsește o confirmare în lățimea redusă și traseul relativ neregulat al străzilor de acolo.

Forma și mărimea diferită a parcelelor dovedesc în unele locuri apariția neconcomitentă a proprietăților învecinate (fig. 2). Astfel, pe partea de sud a străzii M. Cachin, adîncimea diferită a terenurilor arată că al doilea lot dinspre vest nu a apărut odată cu cele din dreapta și stînga lui, iar colțurile intrate ale parcelelor din spatele lor, aferente părții de nord a străzii Petroșani, indică realizarea ulterioară a acestora. Tot adîncimea diferită a proprietăților de pe partea de sud a străzii E. Isac pledează pentru înjghebarea primelor patru loturi dinspre vest la date diferite. Colțul ieșit și cel intrat al părții posterioare a celui de al treilea teren aferent frontului de nord al străzii M. Cachin permite aceeași constatare pentru parcelele acestui șir; în plus, arată că proprietatea respectivă a apărut după cea de a patra aferentă străzii E. Isac.

Surprinderea unor situații sigure în cazurile arătate permite presupunerea unui mod similar în care s-a desfășurat ocuparea terenului și în

⁵ P. Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică...*, p. 120.

⁶ *Idem*, p. 119—120.

cazurile în care parcelarea nu îngăduie concluzii la fel de certe: ca și în alte așezări timpurii, vor fi existat și la Cluj mai întii loturi izolate. Creșterea numărului proprietăților a făcut necesară în continuare amplasarea lor alăturată, fapt ce a dus treptat la apariția cvartalelor. Și aici se constată o orientare similară a imobilelor. Parcelarea nu s-a făcut însă după o concepție unică, prestabilită și, în consecință, se exclude o ocupare a terenului în decursul unei perioade scurte, în urma mutării aici a locuitorilor dintr-un alt loc.

O bază pentru stabilirea evoluției numărului de gospodării o constituie data la care așezarea dintre străzile Brassai, Cotită și Tipografiei, ceva mai recentă decât aceea din Cetatea veche, a fost înglobată în parcelările sistematice efectuate în centrul istoric; după cum vom vedea, aceasta s-a întâmplat în jurul anului 1300. Zona locuită din incinta fortificată fiind ocupată în bună parte anterior celei din fața fortificațiilor și fiind lipsită de loturi de tip nou, la data respectivă terenul cetății — cu excepția porțiunii de-a lungul centurii de apărare — a fost ocupat în întregime.

După cite se știe, hoardele mongole au lichidat îndeosebi pe apărătorii cetăților care le-au opus rezistență și au cruțat mai ales meșteșugarii, de care aveau nevoie. Ținând seama de situația din alte viitoare orașe și de profilul ulterior al Clujului, se poate presupune că în sec. XIII partea mai nouă a centrului istoric a fost locuită în bună parte de meșteșugari și comercianți⁷. Totodată este firească ocuparea incintei fortificate în primul rînd de iobagi ai cetății care — spre deosebire de ceilalți locuitori — vor fi fost în proporție mai mare maghiari. Informații cuprinse în analele din Friesach și în codicele din Echternach, conform cărora într-o cetate care se numea „Clusa“ ar fi căzut victimă „un număr infinit de unguri“⁸, sugerează că și în acest caz populația celor două zone a fost afectată într-o măsură diferită de invazia mongolă, pierderile înregistrîndu-se îndeosebi de garnizoană. În consecință putem presupune pentru a doua jumătate a sec. XIII în acest cartier doar o creștere neînsemnată a numărului de gospodării.

Locuirea așezărilor timpurii în preajma primei invazii mongole de vreo 50 de familii constituie un reper pentru reconstituirea evoluției lor anterioare. Din calcule bazate pe această cifră și pe ritmul creșterii altor localități rezultă că în Cetatea veche a existat încă din veacul al XII-lea o așezare importantă.

Constatarea este confirmată de poziția bisericii Sf. Mihail și a cimitirului din jurul ei: dacă la amplasarea lor s-ar fi ținut seama doar de nucleul părții mai noi a orașului — apărut în jurul anului 1200 — ele

⁷ P. Niedermaier, *Dezvoltarea centrelor istorice...*, p. 50. Pentru situația generală vezi Th. Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania și aportul lor la dezvoltarea societății feudale românești*, în *Studii de istorie a naționalității germane...*, vol. I, p. 86; F. Gaus, *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, în *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, red. W. Schlesinger, Sigmaringen, 1974, p. 51, 62. Pentru situația ulterioară din Cluj vezi S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 18.

⁸ A. F. Gombos, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, Budapest, 1937—1938, vol. I, p. 131, vol. II, p. 1709.

ar fi trebuit să se găsească mai aproape de acel nucleu⁹; distanța mare, determinată probabil și de existența unui cimitir mult mai vechi¹⁰, pledează deci, indirect, pentru existența la data respectivă a așezărilor timpurii. La aceeași concluzie duc caracteristicile relativ arhaice ale parcellării și rețelei stradale.

Încadrarea perfectă a acestora în suprafața fortificată, de formă dreptunghiulară, nu se poate explica decît prin existența incintei Cetății vechi la data apariției așezării. Distanța mare dintre cele două așezări timpurii pledează totodată pentru existența între ele a unei fișii pe care nu era voie să se construiască. Fișia, foarte probabil legată de anumite fortificații, indică folosirea acestora la data apariției celei de a doua așezări.

În zona orașului a existat cetatea Cluj, amintită într-un document din 1213, reședința comitatului cu același nume (atestat prin intermediul comitelui încă din jurul anului 1177)¹¹. Ea trebuie să fi avut un hotar al ei, în proprietatea regelui. Vechiul teritoriu al orașului, care ținea pe atunci de coroană, îndeplinește această condiție, mai puțin hotarul vechi al Mănăsturului, care a aparținut de o mănăstire benedictină¹². Deoarece nu cunoaștem locul vreunei alte fortificații din acea perioadă pe hotarul Clujului propriu-zis, putem identifica, probabil, Cetatea veche ca reședința comitatului¹³.

Nu este verosimil ca, în a doua jumătate a sec. XIII, donarea Clujului episcopiei Transilvaniei și construirea în schimb a unei alte cetăți la Lita¹⁴ să se fi făcut curînd după efectuarea unor investiții foarte mari, prin ridicarea de fortificații noi. Schimbările apar firește numai dacă reședința comitatului a fost amenajată cu mult înainte, eventual cu eforturi reduse, și dacă posibilitățile de apărare s-au dovedit la invazia mongolă ca fiind, în circumstanțe noi, nesatisfăcătoare.

Cetatea era dezavantajată de amplasamentul ei în lunca unui rîu; în evul mediu, fortificațiile au fost construite pe cît posibil pe ridicături de teren greu accesibile¹⁵, chiar dacă acestea s-au găsit la o oarecare distanță de locul care trebuia supravegheat. Întrucît existau dealuri în

⁹ P. Niedermaier, *Dezvoltarea centrelor istorice...*, p. 58.

¹⁰ Pentru cimitir, vezi, de exemplu, *Istoria Clujului*, p. 67—68.

¹¹ *Idem*, p. 68—70; G. Entz, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, în *Acta Historiae Artium*, vol. XIV/3—4, 1968, p. 168.

¹² Nefiind vorba de un așezămînt al unor călugări cerșetori, ci de unul benedictin, este evidentă dotarea lui, de la bun început, cu posesiuni întinse (pentru hotare, vezi *Istoria Clujului*, p. 72, 74—75 și 81). Vechimea deosebit de mare a mănăstirii (vezi S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 14; H. Stooß, *Kennzeichen der mittelalterlichen Städtebildung im Karpatenbogen*, în *FVL*, vol. 21/1, 1978, p. 77), plauzibilă prin prisma avantajelor substanțiale ce putea aduce o asemenea instituție bine organizată pentru luarea în stăpînire a teritoriului, face puțin verosimilă presupunerea unei enclave timpurii în hotarul așezămîntului monastic. Separatia teritorială s-a reflectat și în regimul juridic diferit al localităților (pentru acesta, vezi F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 526).

¹³ Vezi și S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 12.

¹⁴ *Ibidem*, p. 15; *Istoria Clujului*, p. 80.

¹⁵ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 144.

apropierea oraşului (amintim Cetăţuia), poziţia cetăţii trebuie explicată prin avantaje specifice ale amplasamentului care aici, pe terenul plan, nu puteau fi decît amenajări realizate de mîna omului.

Cum cetatea secolelor IX—XI, folosită şi de Gelu, se găsea la Mă-năştur¹⁶, amenajările existente la data înfiinţării comitatului pot să fi fost doar de origine romană. După unii autori este vorba de resturile unor ziduri¹⁷; este posibil ca în feudalismul timpuriu ele să fi fost doar întregite cu materiale ieftine¹⁸, executîndu-se transformări ample ceva mai tîrziu¹⁹.

Provenienţa romană explică forma dreptunghiulară a suprafeţei întărite — neobişnuită pentru cetăţile medievale timpurii²⁰, însă frecvent înfilnită mai ales la castru. Napoca nu a fost un centru militar, dar temporar a avut totuşi o garnizoană. În primii ani ai stăpînirii romane asupra Daciei se găsea aici, probabil, Cohors III Campestris civium Romanorum milliaria, ulterior au avut o prezenţă trecătoare alte detaşamente²¹. Mărimea Cetăţii vechi, de 5 ha, corespunde aproximativ cu suprafaţa unui castru construit pentru o garnizoană de o mie de oameni²², ciţi au staţionat iniţial. Întrucît cercetările arheologice nu au reuşit să identifice urmele unei tabere militare în vreo altă zonă a oraşului²³, este posibil ca primele întărituri să-i aparţină acesteia, ceea ce ar explica poziţia incintei într-un colţ al oraşului roman şi dimensiunea ei relativ mică în comparaţie cu aria generală a zonei locuite.

Este la fel de verosimil ca fortificaţiile să fi fost preluate şi amplificate ulterior de aşezarea civilă, deoarece nu se ştie nimic sigur de întărituri în jurul acesteia. Spre sud de str. P. Groza s-au găsit resturile unui zid puternic²⁴ care împarte transversal în două o parcelă amenajată pe la 1200; dacă zidul aparţinea unor fortificaţii din jurul oraşului — care în sec. XII—XIII ar fi existat cel puţin sub forma unui mare

¹⁶ *Istoria Clujului*, p. 53, 56—61 şi 64. Realităţile demografice timpurii exclud fiinţarea concomitentă, aici, a două cetăţi situate la distanţă mică între ele.

¹⁷ G. Entz, *op. cit.*, p. 3; H. Stoob, *op. cit.*, p. 77. În *Istoria Clujului*, p. 80, se vorbeşte doar de material roman folosit la fortificaţiile Cetăţii vechi.

¹⁸ G. Entz, *op. cit.*, p. 3; H. Stoob, *op. cit.*, p. 77.

¹⁹ Pentru lucrări în sec. XIII, vezi Şt. Pascu, V. Marica, *op. cit.*, p. 11; *Istoria Clujului*, p. 80.

²⁰ În mod obişnuit s-a tîns spre forme ovale. Făcînd abstracţie de cetatea Alba Iulia — unde traseul zidurilor a fost determinat de particularităţile castrului roman (P. Niedermaier, *Geneza oraşului Alba Iulia*, lucrare de plan 1976, manuscris) —, au existat cetăţi dreptunghiulare timpurii la Biharia şi Timişoara (după planimetria oraşului medieval — înspre nord de castelul Huniazilor). Amîndouă au avut însă o suprafaţă mult mai mică, decît Cetatea veche.

²¹ D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 228; *Istoria Clujului*, p. 32; *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 174.

²² La castru de legiune pentru 5600 de oameni s-au prevăzut 20—25 ha; la 1 om reveneau deci 36—45 mp. Folosind acelaşi indice, foarte aproximativ, rezultă pentru o milliaria un necesar de vreo 4 ha.

²³ Vezi în acest sens *Istoria Clujului*, p. 32.

²⁴ I. Mitrofan, *Contribuţii la cunoaşterea oraşului Napoca*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 209; *Istoria Clujului*, p. 33. D. Tudor, *op. cit.*, p. 223, consideră urmele „prea modeste ca să prezinte o siguranţă absolută în ceea ce priveşte interpretarea lor“.

val de dărîmături²⁵, greu de înlăturat și ușor de valorificat pentru protecția așezării, atunci parcelarea medievală s-ar fi adaptat la traseul lor, ceea ce nu s-a întîmplat. Situarea unei fortificații romane în dreptul străzii 23 August²⁶ este de asemenea neplauzibilă: frontul de nord al acestei străzi, apărut pe la 1200—1225, prezintă ușoare curburi, care dovedesc că în evul mediu cvartalele nu au fost adosate liniei drepte a unor întărituri romane — adosare favorabilă pentru protejarea lor.

Partea nouă a centrului istoric

Piața centrală, a Libertății, constituie centrul compozițional al cartierului din afara Cetății vechi. Toate zonele construite situate periferic fiind adaptate formei unor cvartale din jurul pieții, este firesc ca acolo undeva să se găsească nucleul parcelărilor din a doua etapă mare de dezvoltare a Clujului.

Mai nou este frontul ei de nord, deoarece proprietățile din dreptul său se găsesc nemijlocit în fața fortificațiilor cetății, pe locul șanțului acesteia, pe un teren care inițial nu se putea construi. Mici inadvertențe ale formei pieții dovedesc apariția neconcomitentă și a celorlalte grupe de loturi de lângă ea. Cvartalele înspre est și vest de spațiul liber constituie pandante, concepute împreună. Poziția lor puțin dezaxată — cele dinspre est sînt plasate puțin mai spre nord față de cele dinspre vest — arată că și la amplasarea acestora s-a ținut seama de un alt element, care poate să fi fost doar cvartalul spre sud de piață. Amplasarea asimetrică a acestuia față de axa spațiului liber și modul diferit în care a fost realizat dovedesc totodată că el nu a fost amenajat odată cu cele laterale. Altfel era normal ca și cvartalul de sud să fi fost structurat la mijlocul lui printr-o străduță transversală; ea trebuia să se găsească în dreptul frontului de est, adică toată parcelarea s-ar fi amplasat în acest caz mai spre vest. Cum poziția frontului de vest al pieții era determinată, foarte probabil, de accesul spre Cetatea veche și, poate, de amplasamentul unui cimitir timpuriu pe locul bisericii Sf. Mihail²⁷, prin realizarea cvartalului de sud mai spre vest s-ar fi evitat și distanța mare între colțurile învecinate ale șirurilor de proprietăți, obținîndu-se o formă mai înche-gată a pieții.

Din cele expuse rezultă că grupul de parcele amintit este mai vechi și formează nucleul orașului. Constatarea este confirmată și de particularitățile lui. Mai întîi cuprinde parcelele cele mai mari ale centrului istoric, or, în cadrul așezărilor din a doua etapă asemenea proprietăți au de obicei o vechime maximă²⁸. Traseul limitei posterioare prezintă

²⁵ Merită să amintim că o poartă a castrului de lângă Turda a existat pînă în sec. XVII, iar alta pînă în sec. XIX (cf. C. Mureșan, *Monumente istorice din Turda*, București, 1968, p. 8).

²⁶ D. Tudor, *op. cit.*, p. 223.

²⁷ Vezi de exemplu *Istoria Clujului*, p. 67—68.

²⁸ P. Niedermaier, *Dorfkerne auf dem Gebiet der Sieben Stühle*, în *FVL*, vol. 16/1, 1972, p. 40; idem, *Dezvoltarea centrelor istorice...*, p. 15—16.

o uşoară curbură, fapt frecvent întâlnit la nuclee²⁹. Lipsa străduţei transversale este şi ea un indiciu al apariţiei timpurii a cvartalului, deoarece utilizarea unor grupuri de parcele compuse dintr-un număr redus de proprietăţi constituie o practică ceva mai recentă în compoziţia urbanistică a oraşelor.

Grupul de loturi din dreptul frontului de sud al pieţii Libertăţii şi al străzii P. Groza, care a cuprins iniţial zece proprietăţi, a fost organic încheat. Două loturi de lângă strada Universităţii, cu o formă diferită, au fost ataşate mai târziu nucleului, fapt confirmat şi de existenţa în dreptul lor a unui mic decalaj în aliniamentul străzii 23 August.

Parcelarea — la a cărei amplasare s-a ţinut seama probabil şi de traseul drumurilor de tranzit — a avut o poziţie de-a dreptul ideală faţă de părţile mai vechi ale viitorului oraş: ea s-a găsit la o distanţă potrivită şi egală de Cetatea veche şi aşezarea timpurie de lângă ea, fiind orientată cu frontul principal spre acestea.

Caracteristicile nucleului — alcătuirea lui din loturi mari şi mult mai extinse ca lungime, dispuse unul lângă altul într-un cvartal organic încheat, delimitat de un front posterior curb — sînt specifice parcelărilor realizate de colonişti³⁰; astfel este verosimilă datarea lui în perioada stabilirii unor oaspeţi în zona Clujului, adică pe la sfîrşitul secolului al XII-lea³¹.

Alegerea atentă a amplasamentului şi adoptarea unor forme bine încheate la delimitarea proprietăţilor şi a nucleului ne îngăduie să presupunem că deja în această primă etapă a existat un concept şi pentru extinderea în continuare a aşezării.

În unele cazuri s-a grupat de la început un număr mai mare de parcele în jurul unei pieţe centrale — la Baia Mare după mijlocul veacului al XIII-lea³² — şi în consecinţă nu se poate exclude intenţia realizării în etape a unor asemenea ansambluri. Dacă s-ar fi dorit însă amenajarea unei pieţe, se tindea cît mai repede spre realizarea ei. Ca şi în alte cazuri — de exemplu la Trzebnica (R. P. Polonă) (fig. 3)³³ — toate parcelele iniţiale erau amplasate în dreptul spaţiului preconizat; în acest caz nucleul ocupa o latură lungă a pieţii sau forma grupaje mai mici, situate în dreptul a două, trei fronturi. În realitate însă majoritatea loturilor nucleului nu sînt situate în dreptul pieţii, ci lateral, în lungul

²⁹ Idem, *Dorfkerne...*, p. 40—60; idem, *Dezvoltarea centrelor istorice...*, p. 15—20.

³⁰ Idem, *Dorfkerne...*, p. 55—62; idem, *Dezvoltarea urbanistică şi arhitectonică...*, p. 119.

³¹ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 14; Şt. Pascu, V. Marica, *op. cit.*, p. 11; G. Bakó, *Aufschlussreiches Prozessregister*, în *Karpatenrundschau*, nr. 6/10 II 1978, p. 6. Perioada fondării aşezării poate fi bine coroborată cu aceea a începerii lucrărilor la edificiul de cult; prin intermediul unei baze romanice tîrzii şi al unui capitel gotic timpuriu, ea poate fi datată în sec. XIII (G. Entz, *op. cit.*, p. 21).

³² Idem, *Dezvoltarea urbanistică a unor oraşe transilvănene pînă în secolul al XVII-lea (Baia Mare, Dej, Rodna)*, lucrare de plan 1978, manuscris.

³³ W. Kalinowski, *City Development in Poland*, în *International History of City Development*, vol. VII, *Urban Development in East-Central Europe: Poland, Czechoslovakia and Hungary*, red. E. A. Gutkind, New York — London, 1972, p. 26—27. În cadrul reconstituirii, autorul indică 17 parcele, al căror număr corespunde cu acela al familiilor de oaspeţi aşezaţi aici în 1203—1204.

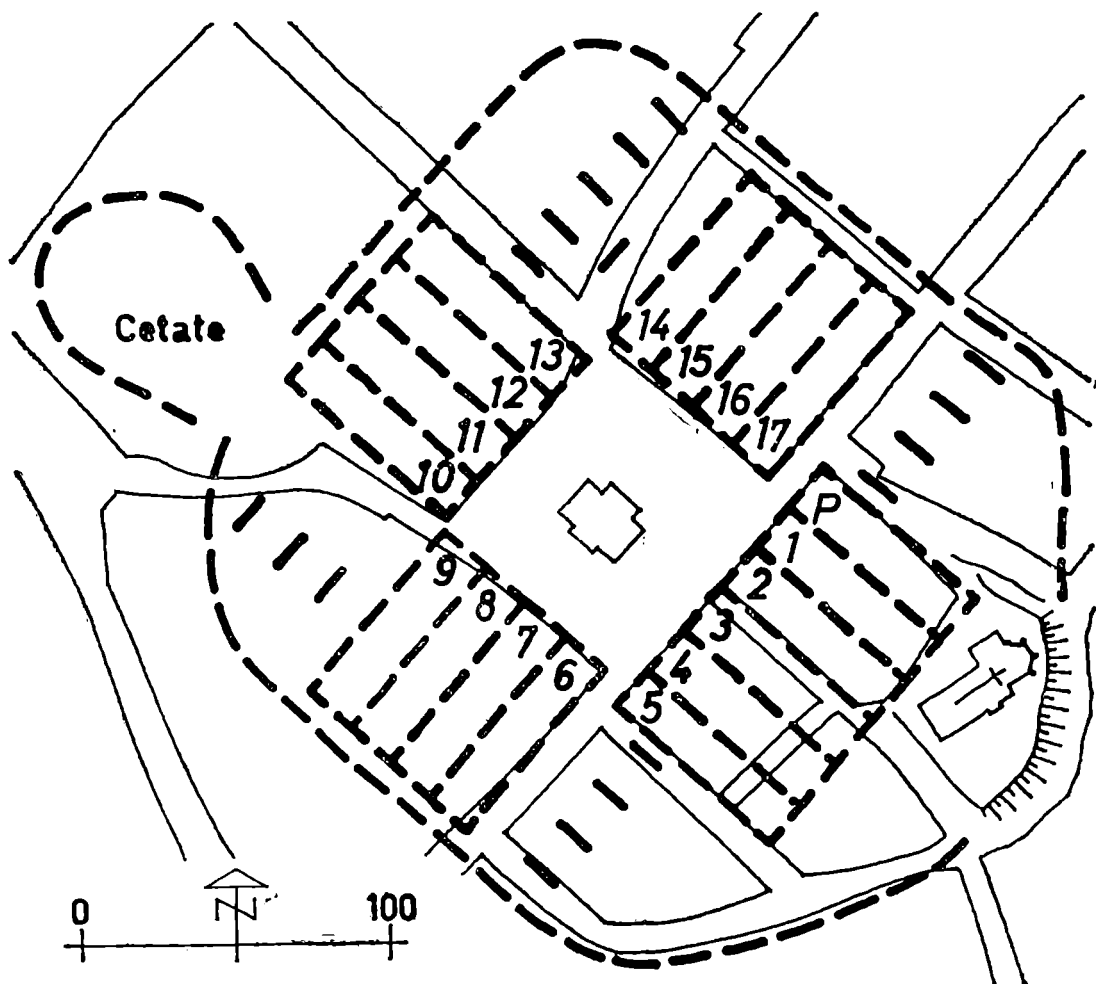

Fig. 3 — Parcelarea inițială a orașului Trzebnica (R. P. Polonă) (după W. Kalinowski, *City Development in Poland*, în *International History of City Development*, vol. VII, New York—London, 1972).

străzii P. Groza. Senzația poziției laterale a loturilor este accentuată de un al doilea element: dacă realizarea pieței ar fi fost proiectată de la început, iar loturile situate la nord de strada P. Groza orientate implicit cu frontul principal spre ansamblul preconizat, ele s-ar fi găsit cu laturile lungi, secundare, cu puține construcții înspre nucleu. Este îndoielnic, în ce măsură locuitorilor mai vechi ai așezării, cu o poziție consolidată în cadrul obștei, le convenea dezvoltarea localității într-o formă dezavantajoasă pentru proprietățile lor.

Elementele expuse exclud pentru această etapă intenția realizării unei piețe. Ca în majoritatea cazurilor similare³⁴, s-a prevăzut deci amenajarea proprietăților noi lângă cele vechi, adică în prelungirea șirului existent. În prima jumătate a sec. XIII a fost amenajat cvartalul cuprins între străzile P. Groza, Făcliei, 23 August și Tomis; pentru aceasta ple-

³⁴ P. Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică...*, p. 120—121.

dează concomitent mărimea inițial relativ mare a loturilor de aici și traseul convex al frontului posterior al grupului de parcele.

În funcție de numărul inițial de gospodării și ritmul creșterii localităților în perioada respectivă³⁵, frontul de nord al străzii P. Groza — care în mod firesc a urmat amenajarea frontului de sud — s-a realizat după mijlocul veacului al XIII-lea.

După loturile aferente primei artere s-au realizat restul celor din jurul pieții, deoarece toate celelalte parcelări se leagă în mod nemijlocit de acestea. Perioada realizării lor coincide deci cu „fondarea și unificarea orașului Cluj”³⁶, urmărită de regele Ștefan al V-lea³⁷. Astfel realizările pe plan urbanistic primesc o semnificație mai adincă. Prin amenajarea unui cadru arhitectural al locului de târg s-a creat un ansamblu specific urban — într-un fel s-a „fondat” orașul. Zona nou parcelată a constituit concomitent un element de legătură între „satul” și „cetatea” Cluj; prin ea s-a „strîns la un loc”, s-a „unificat” localitatea.

Acțiunea regelui Ștefan a fost interpretată nu numai ca o măsură administrativă. Pe bună dreptate se presupune și o nouă colonizare în al treilea sfert al sec. XIII³⁸. Aupra importanței ei se poate conchide din mărimea ulterioară a localității. Aceasta fiind remarcabilă, rezultă că s-au amenajat multe parcele: piața și-a primit nu numai fronturile laterale, ci și pe cel de nord; chiar și colțurile ansamblului au fost deja atunci ocupate. Debușeurile majorității străzilor principale erau inițial relativ late, reducîndu-se însă curînd dimensiunea lor, spațiul primînd implicit un perimetru mai închegat.

Următoarele extinderi se racordează la deschiderile deja micșorate ale pieții. S-au amenajat mai întii parcelele din dreptul bulevardului Lenin, pînă în strada Făcliei, apoi cele din dreptul străzii 30 Decembrie, pînă în strada S. Micu; tot pînă acolo s-a prelungit strada Napoca, terminîndu-se astfel parcelările în zona mediană a centrului istoric. Spre nord aceasta a fost extinsă prin amenajarea loturilor străzii Gh. Doja, și anume pînă la un decalaj pronunțat în frontul de est al acesteia și ulterior pînă la traseul străzii Tipografiei; spre sud s-a realizat șirul parcelelor de lingă străzile 23 August și Fortăreței.

Zona ocupată, delimitată de strada S. Micu, limita Cetății vechi, străzile Tipografiei, Făcliei, M. Kogălniceanu și limita de parcele dintre străzile Fortăreței și Potaissa, a avut un contur foarte închegat. De-a lungul ei s-a ridicat ulterior și marele zid al orașului; doar în partea de sud a orașului traseul acestuia este, poate, puțin diferit. Între linia zidului și vechea limită a așezării din dreptul străzii M. Kogălniceanu există o fișie de teren relativ îngustă, a cărei adîncime nu corespunde cu aceea a unor cvartale obișnuite și care este ocupată de parcele deosebit de late. Atît în partea de est a localității cît și în cea de vest, zidul orașului prezenta puțin înspre nord de străzile M. Kogălniceanu respectiv Fortăreței o anumită discontinuitate³⁹, ce indică o schimbare a tra-

³⁵ *Idem*, p. 116—117.

³⁶ F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 319—320.

³⁷ Vezi în acest sens și *Istoria Clujului*, p. 77—78 și 82—83.

³⁸ *Idem*, p. 78.

³⁹ E. Jakab, *Kolozsvár története*, vol. I, ilustrații, planșa V.

seului preconizat inițial. Coroborându-se elementele arătate, este posibil ca limita inițială a zonei fortificate să se fi găsit pe linia străzii M. Kogălniceanu, efectuându-se aici o mică extindere a orașului, ceva mai târziu — dar oricum înaintea construirii zidului de sud, cîndva în sec. XV —, precum și a mănăstirii minorite, a cărei ridicare a început în anul 1486⁴⁰.

Între structura planimetrică a centrului istoric și aceea a suburbiilor apar diferențe mari: în zona centrală au existat parcele mult mai mici și o rețea stradală mai deasă; numai arterele importante, care erau totodată drumuri de tranzit, își continuă traseul și în suburbii, iar restul străzilor se termină la marginea centrului. Deosebiriile dovedesc realizarea de la bun început a unei delimitări bine materializate, adică întărite, între cele două zone. Pînă în 1405 localitatea s-a extins mult dincolo de ea; cu toate că obștea ar fi putut să-și permită cuprinderea în interiorul fortificațiilor a unei suprafețe mai mari, zidul orașului a fost ridicat pe traseul vechii delimitări, ceea ce constituie un indiciu pentru existența aici a unei fișii neconstruite late și a unor întărituri relativ ample.

În această situație ar fi fost normal ca activitatea șantierului din sec. XV să înceapă cu construirea unor turnuri de poartă masive. Totuși noile intrări în oraș s-au realizat relativ târziu⁴¹. Această ordine a executării lucrărilor apare verosimilă numai dacă, spre deosebire de restul fortificațiilor inițiale din jurul părții noi a centrului istoric — executate din pămînt și lemn —, porțile au fost zidite deja înainte de 1405, mai târziu însă refăcute. Într-un privilegiu din anul amintit se pomenește dealtfel o aprobare mai veche de întărire a orașului⁴².

Pentru datarea perimetrului și implicit a fortificațiilor inițiale dispunem de un reper destul de exact: În 1332 este atestat spitalul⁴³, situat într-o suburbie, la o oarecare distanță de centrul istoric. Asemenea așezăminte amplasîndu-se în mod normal la marginea zonei construite, rezultă că la data respectivă extinderea orașului depășise deja linia fortificației inițiale.

Ca dijmă papală suplimentară (decima decimei) Clujul a achitat pe atunci la primul din cele două termene, contravaloarea a 67 groși; de la al doilea termen se păstrează doar date privind spitalul, care a plătit circa 12 groși. În anul următor, 1333, Clujul a dat deodată 140 de groși, în 1334 a achitat mai întîi 67 de groși și ulterior 80 de groși, iar în 1335, la primul termen, din nou 80 de groși⁴⁴. În consecință se poate presupune că decima decimei orașului Cluj era de aproximativ 150 groși/an. În comparație cu dările altor localități valoarea este foarte mare, ceea ce dovedește importanța de atunci a orașului⁴⁵. În centrele însemnate din

⁴⁰ Șt. Pascu, V. Marica, *op. cit.*, p. 32.

⁴¹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 285 și 606.

⁴² F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, Sibiu, 1902, p. 347.

⁴³ *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, secolul XIV, vol. III, București, 1954, p. 146.

⁴⁴ *Idem*, p. 129, 146, 167, 180, 190 și 211.

⁴⁵ *Vezi și Istoria Clujului*, p. 84.

decanatul Orăștiei revenind ca decima decimei 0,17 respectiv 0,20 groși/fum⁴⁶, se poate calcula numărul de familii din Cluj:

$$150 : 0,17 = 882 \quad \text{sau} \quad 150 : 0,20 = 750$$

Cifra aproximativă de 800 reprezintă totuși o limită maximă, deoarece darea medie aferentă fiecărui fum a fost în decanatul Orăștiei de 0,23 groși, iar în decanatul Sebeșului de aproximativ 0,27 de groși⁴⁷. În funcție de aceste cifre rezultă, ca o valoare minimă:

$$150 : 0,23 = 652 \quad \text{sau} \quad 150 : 0,27 = 555.$$

Parcelarea inițială a centrului istoric (fără loturile de indesire) a

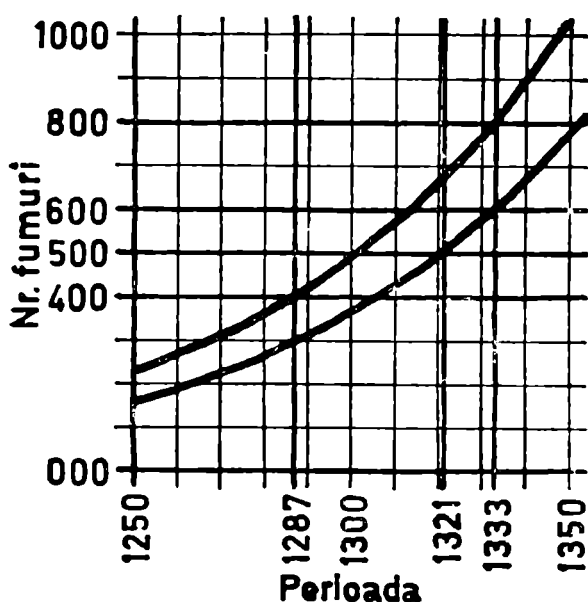

Fig. 4 — Determinarea perioadei închegării perimetrului centrului istoric (curbele de creștere corespund unui ritm de 350% per 100 ani).

cuprins un număr de aproximativ 400 de proprietăți; la această cifră se pot adăuga cel mult 25% jeleri⁴⁸, adică 100 de familii, numărul inițial al fumurilor centrului istoric nedepășind cifra de 500. Luând în considerație limitele arătate, aparținând anilor 1332—1335, și creșterea rapidă a orașelor în perioada anterioară mijlocului secolului al XIV-lea — de 350%, la o sută de ani — rezultă că orașul a putut avea între anii 1287—1321 400—500 de fumuri (fig. 4). Conform unui document din 1282, Clujul și alte localități ale episcopiei erau slab locuite⁴⁹. Deși, în contextul urmării obținerii unui privilegiu, nu se poate pune prea mare preț pe informația respectivă⁵⁰, apartenența pe atunci a centru-

⁴⁶ *Documente...*, p. 127, 138, 161, 179, 188 și 213; cf. și F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 464—465.

⁴⁷ *Documente...*, p. 128—129, 141—142, 180—182, 184, 186—187, 207—208 și 218—219; cf. și F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 433—435 și, 435—436.

⁴⁸ Acest procentaj maxim de jeleri se întâlnește în 1488 la Bistrița (A. Berger, *Volkszählung in den 7 und 2 Stühlen, im Bistritzer und Kronstädter Distrikt vom Ende des XV. und Anfang des XVI. Jahrhunderts*, în KVSL, an. 17, 1894, p. 74. Pentru existența jelerilor în 1316 la Cluj vezi F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 320.

⁴⁹ F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 142—143.

⁵⁰ Edificatoare în acest sens este motivarea situației prin conflictele între episcopie și sași, fiind greu de presupus o răsfrângere directă a tulburărilor din sudul Transilvaniei asupra unor localități din comitatele Turda, Cluj, Solnoc, Sătmar sau Bihor.

lui de episcopia Transilvaniei a frinat probabil întrucîtva dezvoltarea lui⁵¹; este deci mai probabilă atingerea mărimii respective spre sfîrșitul intervalului indicat.

Se știe că tocmai pe atunci, în 1316, Clujul a primit o serie de privilegii, fiind denumit pentru prima dată „civitas”⁵². În mai multe cazuri începîndu-se executarea fortificațiilor în perioada atestării localităților ca oraș⁵³, se poate presupune că închegarea centrului istoric și realizarea întăriturilor inițiale din jurul său sînt legate de data emiterii privilegiilor.

După această perioadă a mai avut loc doar o îndesire a parcelării și extinderea spre sud, deja amintită. Planimetria generală a centrului istoric datează însă dintr-o perioadă anterioară, structura lui reprezentînd un document de reală valoare istorică.

PAUL NIEDERMAIER

DIE ENTSTEHUNG DER KLAUSENBURGER ALTSTADT IM LICHT E IHRES GRÜNDRISSGEFÜGES

(Zusammenfassung)

Die erste Siedlung, deren Spuren in der Parzellierung der Stadt erhalten blieben, befand sich in der „Alten Burg“. Im 12. Jh. war sie schon beachtlich und bestand zunächst aus fast quadratischen Einzelgehöften die in kleinem Abstand voneinander lagen. Durch die fortschreitende Bebauung wurde bald der freie Raum zwischen ihnen besetzt. Die Burg selbst diente zunächst als Komitatssitz; vermutlich unter Verwertung römischer Ruinen wurde sie früh angelegt. Eine zweite, kleinere Vorsiedlung gab es östlich der Wehranlagen.

Seit dem Ende des 12. Jahrhunderts entstand der neue Teil der Innenstadt. Sein Grundriß weist die Merkmale siebenbürgischer Hospites-Siedlungen auf: Er besteht aus länglichen Parzellen, die man planmäßig, entlang ziemlich geradliniger Zeilen nebeneinander anlegte. Den Kern bildet der Baublock südlich des Marktplatzes. Bei einer ersten Erweiterung des Ortes wurden die neuen Hofstellen neben den alten angeordnet. Erst bei der zweiten Vergrößerung entstand die gegenüberliegende Straßenfront, und die großzügige Platzanlage entstammt dem dritten Viertel des 13. Jh. Um 1316 war das Gebiet der Innenstadt vollständig parzelliert. Damals wurden Wehranlagen aus Holz und Erde, vermutlich mit gemauerten Tortürmen, um sie herum angelegt. Aus neuerer Zeit stammen eine kleine Innenstadterweiterung nach Süden hin und die Verdichtungsparzellen.

⁵¹ Vezi în acest sens *Istoria Clujului*, p. 78—79 și 82.

⁵² F. Zimmermann, C. Werner, *op. cit.*, p. 319—320.

⁵³ P. Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică...*, p. 166.